

EDMUND MALINVAUD

Megjegyzések a gazdasági rendszerek értékeléséről

Kornai Jánost egész életében az foglalkoztatta, miképpen működnek a különféle gazdasági rendszerek. Az ünnepi alkalomból néhány személyes gondolatot szeretnék átadni, egyrészt az említett területről, másrészt a nyugat-európai demokráciák gazdasági rendszere előtt álló kihívásokról.*

Mint közgazdászok, mindketten más-más intellektuális környezetben nőttünk fel. Az én fejlődésemet leginkább két dolog befolyásolta. Egyrészt a történelmi háttér, azaz a kapitalizmus alternatív rendszereinek 19. századi keresése. Másrészt az a hit, hogy – legalábbis az én világomban – megtalálható a legjobb kompromisszum, amely a piac mellett a jóléti államra, azaz a felvilágosult állami irányításra és a tágabb értelemben vett társadalombiztosítás intézményeire is épül. Szakmaválasztásunk is némileg különbözött egymástól. Én úgy döntöttem, hogy társadalmi-gazdasági statisztikus és közgazdász leszek, de kutatásaimat gazdasági problémákra összpontosítom, kizárva a szociológiai és politikai kérdéseket. E különbségek ellenére nagymértékű kölcsönös megértés fejlődött ki közöttünk. Az ünnepi alkalomból tehát túllépek a magam választotta kereteken.

Pontosabban szólva, először azt vizsgálom, hogyan lehet objektíven mérlegelni az alternatív rendszerek teljesítményét: utalok arra, hogy a történelem ítélete erősebb próbát jelent, mint a szociológusok panaszaival vagy a közgazdasági gondolkodás logikája. Ezt követően értékelem a tervezés piacgazdaságokban betöltött szerepét. Végül csatlakozom azokhoz, akik Jánoshoz hasonlóan a jóléti állam jövőjét találgatják: tehát a gazdasági rendszerek várható jövőjének értékelési lehetőségeivel foglalkozom.

Közgazdászok, történészek és mások

A közvélemény számára a gazdasági rendszerek közötti választás leggyakrabban mint erkölcsi és értékválasztási kérdés jelenik meg. A kapitalizmust támogatom, mert az szabad vállalkozást biztosít, jutalmazza a megtakarítást és az erőkifejtést. Vagy: a szocializmust, mert az törődik a rászorulókkal, és csökkenti a gazdasági egyenlőtlenségeket. Az Egyesült Államok rendszerét választanám, mert az közel teljes foglalkoztatottságot valósít meg, vagy Nyugat-Európát, mert az elkerülte a szakképzetlen munka reálbérének süllyedését.

Mi, közgazdászok azonban tudjuk, hogy a kérdés sokkal bonyolultabb. A kapitalizmus és a szocializmus közötti választás nem alapulhat azon, hogy mit mondanak e rendszerek hívei, sem azon, hogy mi történik egy rendszerváltás néhány éve alatt. E rendszerek

* Fordította: *Simonovits András*.

hosszú távú gazdasági és társadalmi teljesítményét kell figyelembe vennünk. Az Egyesült Államok és Nyugat-Európa rendszerének értékelésekor nem szabad csupán a két régió két évtizedes fejleményeinek összehasonlítására szorítkoznunk: elemzési keretre van szükség, hogy elkülönítsük, mi származik a két rendszer különbségéből, és mi származik a többi körülményből.

Mivel ritkán fordul elő gazdaságrendszer-váltás, a lényegi értékelés hosszú távra vonatkozik. Sőt, olyan különböző közgazdászok, mint Friedrich Hayek, Gunnar Myrdal és Kornai János, egyaránt hangsúlyozták, hogy a gazdasági rendszerek megválasztásának nemcsak társadalmi, de jogi és politikai vonzatai is vannak: a választás nem lehet tisztán gazdasági, ezért a releváns értékelésnek nem szabad elszigetelnie a gazdasági teljesítményt az őt körülvevő társadalom más vonásaitól.

Ismert, hogy a közgazdászok vagy megfigyelésre, vagy logikai mérlegelésre, vagy a kettő kombinációjára alapozzák következtetéseiket. Ez a módszertan többé-kevésbé működik jól definiált és jól körülhatárolt gazdasági kérdések esetében. Erőltetett lenne azonban ezzel értékelni a társadalmi-gazdasági rendszerek választásának összes hosszú távú következményét. Az ehhez szükséges megfigyelt minta túl kicsi, a logikai elemzések túl sok összetevőt és túl sok kapcsolatot foglalnak magukban, amelyekről nem lehet mint vitathatatlan tényekről szilárdan megalapozott feltevéseket tenni.

De a tét olyan nagy, hogy némelyikünk képtelen ellenállni a kísértésnek, hogy próbálkozzon és túllépjen azon, amit módszertanunk szigorú alkalmazása követel. Kevesen fognak tollat, hogy publikálják bizonytalan eredményeiket, hálások lehetünk azonban e keveseknek. És fel kell ismernünk, hogy sokan állást foglalnak informális beszélgetésekben, s az ott elhangzottak hatnak a világ különböző tájain élő közgazdászok uralkodó nézeteire arról, hogyan is működnek és teljesítenek az alternatív gazdasági rendszerek. Érdekes elgondolkodni azon, hogyan keletkeznek ezek a részben írásbeli, részben szóbeli vélemények különböző körülmények között.

Azt hiszem, helyes ha *értelmezésnek* (*interpretation*) nevezzük azt a fő műveletet, amellyel ezek a nézetek kialakulnak. Az értelmezés tényeken és tapasztalatokon alapul, de nem annyira szigorúan, mint amennyire a statisztikai vizsgálat megkövetelné. Az értelmezés mentális modelleket használ, amelyek maguk is részei a kulturális örökségnek, és lassan, de folytonosan változnak az újabb tapasztalatok fényében. Ezek a modellek elfogadják a közönséges logikát, de válogatósabban, mint azt alkalmazóik elismerik. Nem igénylik a feltevések megerősítését, így megvédik az alkalmazóikat a kétségektől.

Az *értelmezést* gyakran használják a közgazdaságtanon kívül a történelemben és más társadalomtudományban is. Azt is mondhatnánk, hogy a társadalomtudományokat ez a vonás különbözteti meg a természettudományoktól, és ezért puha tudomány a közgazdaságtan is. De a történelem – és feltételezem, minden más társadalomtudomány – kifejlesztette a maga szabványait arról, hogy mi lehet a legitím értelmezés. Például a jó történészeknek szigorúan dokumentálniuk kell azokat az eseményeket, amelyekről tudósítanak és amelyekre általánosításukat építik. Ez utóbbiakat gondosan kell megfogalmazniuk, bár azok értelmezésből, nem pedig statisztikai vizsgálatokból származnak. Nem lennék meglepve, ha kiderülne, hogy a közgazdászok értelmezései a társadalmi-gazdasági rendszerek értékeléséről sokkal pongyolábbak, mint a történészeké. Más szóval, jobban kellene ismernünk, milyen gyakran értelmezzünk a közgazdaságtanban, és gondolkodnunk kellene az ilyenkor használt normákról.

Cikkünk témáját tekintve, a fő értelmezések azok, amelyek a „történelem ítéletére” hivatkoznak. A kommunizmus bukása jut eszünkbe. De akad sok más eset is. A következő részben a nyugat-európai tervezés intézményeiről szólok, és megmutatom, hogy a történelem elutasította a háború utáni első két évtizedben bevezetett gazdaságtervezési formák egy részét. Ugyanez történt a munkások által irányított szövetkezetek körül szer-

vezett gazdasági rendszerrel is. A 19. század közepétől kezdve számos politikus és közgazdász szorgalmazta a szövetkezeti mozgalmak létrejöttét. Nem is olyan régen még azt bizonygatták, hogy egy ilyen rendszer az erőforrások hatékony elosztását segíti elő. Léteznek szövetkezetek a piacgazdaságon belül is, de a termelésben mindenütt elenyésző részt képviselnek. Ma már a legtöbb közgazdász, még ha esetleg érzékeny is a kapitalizmusból fakadó társadalmi bajokra, kétkedik a szövetkezeti rendszer életképességében. Főleg azért, mert a történelem ítélete, úgy látszik, megmutatta, hogy e rendszerek életképtelenek a modern gazdaságban.

Kornai János írásaiban messze túllép a történelem ilyen leegyszerűsítő értelmezésén, és tárgyilagosabb megértést tesz lehetővé. Például az 1990-ben írt cikkei egyikében bemutatja, hogy az üzleti tulajdon formái és a koordinációs mechanizmusok egymással erősen összefüggnek (Kornai [1990]). A cikk elmagyarázza, hogy a harmadikutas próbálkozások, amelyek kombinálni akarják a piacot a magántulajdontól eltérő formákkal, „gyengék”. A Jugoszláviában kísérletképpen bevezetett szövetkezeti tulajdon – *asszociatív* koordinációhoz kapcsolva – hasonlóképpen gyenge volt, s valójában mindig a bürokratikus koordináció dominált. Majd levonja a következtetést: „A történelem megjavíthatatlan. De amíg a tapasztalat nem mutatja az ellenkezőjét (kiemelés tőlem – E. M.), érdemes észben tartani ezeket az előzetes megfigyeléseket”. (Lásd Kornai [1993] 20. és 21. fejezet.)

Kornai *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan* című könyve átfogó magyarázatot kíván adni arra, hogyan működött a szocialista rendszer. A kommunista párt politikai programjaiból szükségszerűen következett, hogy a párt monopolizálja a politikai hatalmat, elnyomja az őt érő hatalmi kihívásokat, államosítsa a vállalatokat és megszervezze a részletes központi tervezést. Innen adódott a hiánygazdaság és annak rossz hatékonysága. A rendszer reformjára tett kísérletek, amelyek a hatékonyságot akarták növelni, valójában aláásták a rendszer konzisztenciáját; előbb-utóbb a rendszert egy tőle teljesen különbözővel kellett felváltani.

A részletes elemzéssel és gazdag tapasztalati anyaggal alátámasztott érvelés ma teljesen meggyőző. Olyannyira meggyőző, hogy nemzedékek tagjai csodálkozhatnak: miért nem alkalmazták harminc évvel ezelőtt, ötven évvel a szovjet forradalom után.¹ Azt hiszem, abban az időben az az érvelés, hogy a szovjet rendszer nem volt és nem lesz hatékony, sokak számára nem lett volna meggyőző, és nem fogadták volna el többen, mint az általános absztrakt érvelést a szocializmus rossz hatékonyságáról, amelyet von Mises 1922-ben, Hayek 1935-ben és sokan mások később fogalmaztak meg.

Természetesen rendelkezésünkre álló tapasztalatok a szovjet gazdasági és társadalmi eredményekről megtévesztettek bennünket. De ez része a problémának. Miért volt szükségünk a tapasztalatokra? Miért nem kaptunk pontosabb összehasonlító adatokat? Hadd válaszoljak e két kérdésre egymás után!

Számos közgazdászt csupán azért nem győztek meg az absztrakt érvek, mert az a „bizonyítás”, hogy a tervgazdaság képtelen hatékonyan működni, részben értelmezésen alapult, főleg azon, hogy egy alternatív rendszernek milyennek kell lennie. Azt is figyelembe kellett venni, hogy az akkori kapitalista rendszer piacgazdasága hogyan működött és teljesített, mind az erőforrások, mind a jólét méltányos elosztását illetően. E második kérdés értelmezéséről a vélemények jelentős mértékben megoszlottak (és máig megosz-

¹ Akármennyit ér is, bevallom, hogy a negyvenes évek végén a következő személyes meggyőződésre jutottam, amely mellett hosszú évtizedeken keresztül kitarítottam: a közösségi és a magánszabadságjogok korlátozása ellentétben áll az emberi törekvésekkel, ezért hosszú távon tarthatatlan; előbb vagy utóbb meg kell szűnnie, függetlenül attól, hogy milyen gazdasági teljesítményre képes. Egyetértve János könyvének kiindulópontjával, érvelésem nyilvánvalóan különbözik Jánosétól.

lanak). Ha 1920-ban megkérdeztük volna a huszonéveseket, Pareto-hatékony-e a piaci egyensúly, nagyon sokan nemleges választ adtak volna.

Természetesen a Szovjetunió társadalmi állapotáról és fejlődéséről szóló félrevezető információk részei voltak a szovjet kormányzati propagandának és a publikált torz statisztikának.² De ez még nem a teljes magyarázat, hiszen a második világháború után sokan tudtak e propagandáról és e torzításokról. Óvatos véleményem szerint a Szovjetunió valós gazdasági teljesítményét is túlértékeltük 1960 körül, és a további fejlődésről is túlzottan kedvező képünk volt. Azért beszélek óvatos véleményről, mert nem tanulmányoztam e kérdéskört alaposan: sem a tényleges szovjet állapotot, sem annak fejlődését, sem pedig az arról Nyugaton alkotott képet. Ez a kép természetesen közvetlenül függött a nyugati értelmiség által adott értékelésektől.

Ha igazam van, akkor miért tévedtek értelmiségjeink? Két magyarázatot kísérek meg azzal kapcsolatban, hogy mi volt az oka – legalábbis részben – a propaganda sikerének. Először, túlságosan nagy benyomást tett ránk néhány szovjet eredmény: a háborús (és hadigazdasági) sikerek és a műszaki eredmények (különösen az atom- és az űrtechnikában). Túl könnyen elfogadtuk ezeket sikerekként (nem ismertük költségeiket), és túlbecsültük jelentőségüket is.

Másodszor, saját társadalmunk problémái láttán, túlságosan is beleestünk a „szomszéd rétje mindig zöldebb” közmondással jellemezhető hibába. E tekintetben az információk nem is voltak torzítottak, csak egyszerűen nem mérlegeltük őket. Anélkül, hogy tudtak volna róla, szociológus kollégáink segédkezet nyújtottak a szovjet propagandának: munkájukat végezve rámutattak arra, tényleges állapotunk hol tér el az szerintünk ideálisnak vélttől. Anélkül, hogy elfogadták volna a kommunista politikai elképzeléseket, amelyeket a nyugatiak túlnyomó többsége túlságosan antidemokratikusnak tartott, sokan úgy gondolták, hogy a szovjet rendszer társadalmi fronton jobban teljesít.

A tervezés szerepe

Most egy idetartozó kevésbé szélsőséges kérdést vetek fel, amely az elmúlt ötven év alatt szintén jelentősen változott: nevezetesen, az államnak és a piacnak milyen keveréke a legkedvezőbb a gazdasági fejlődés számára, különös tekintettel a kormányzati tervezés szerepére. Saját tapasztalatom elsősorban hazámra és kevésbé közvetlenül a szomszédos európai országokra vonatkozik. De Franciaországban és Európában a nézetek hasonlóan változtak, mint a fejlődő országokban. Ezért, azt hiszem, gondolataim az általam jól ismertnél szélesebb földrajzi környezetre érvényesek.

A válaszban segítséget nyújt az a munka, amelyet közelmúltban végeztünk a fejlődés-gazdaságtanban nálam sokkal tájékozottabb kollégáimmal. Az ENSZ égisze alatt könyvet írtunk arról, hogy milyen legyen általában a gazdaság kormányzati irányítása a fejlődő országokban (*Malinvaud-Sen és szerzőtársaik* [1997]). J. C. Milleron, M. Nabli, A. Sen, A. Sengupta, N. Stern, J. Stiglitz, K. Suzumura és én végeztük a munka javát. Mondanivalónkkal nem akartunk eredetiek lenni.³ Három gondosan megfogalmazott üzenetünket most durván leegyszerűsítve ismertetem.

1. A [fejlődő országok] fejlesztési politikájának számos hibája a piac elégtelen alkalmazásából fakadt. Más esetekben azonban a piacok nem is léteznek, vagy rosszul mű-

² Ahogyan nőtt saját felelősségi szintem a hivatalos francia statisztikában, egyre kényelmetlenebbül éreztem magam e tekintetben, különösen a nemzetközi statisztikai találkozókön, ahol e kérdések sohasem kerültek terítékre. Nyugati kollégáimmal együtt azt hittem, hogy a nemzetközi nagypolitika követelményei hallgatást kényszerítenek ránk.

³ Valójában e nézetek másutt is megtalálhatók, például *Rodrik* [1996]-ban.

ködnék. Sajnos, a fejlesztési tapasztalatok arról tanúskodnak, hogy az állami beavatkozás is számos hibával jár, képtelenek az összes piaci kudarcot kiküszöbölni.

2. Az emberi képességek kibontakoztatása a sikeres fejlesztési politika kulcseleme. Ehhez nincs szükség valamilyen speciális állami szerepvállalásra. Ennek ellenére bizonyos jól kialakított tervezésre szükség lehet e fejlesztési célok eléréséhez.

3. A makroökönómia instabilitása komolyan veszélyezteti bármely fejlesztési folyamat fenntarthatóságát. Ebből következik, hogy a fejlesztési stratégiáknak nem megsérteniük, hanem tartalmazniuk kell a makroökönómiai stabilitást.

Nem kell hangsúlyoznom, hogy a fenti értékelés jelentősen eltér a háború utáni első két évtizedben elfogadott elképzelésektől. Fontos különbségeket emelek ki: megváltoztak a tervezés, valamint a piac szerepéről alkotott vélemények – mind a hazai erőforrás-elosztás, mind a világ gazdaságba való beilleszkedés kérdésében, figyelembe véve az ezzel járó lehetőségeket és megszorításokat. A kötet elsősorban a fejlődő és az átmeneti országokról szól, de ugyanez a különbség megtalálható Nyugat-Európában a régi és új nézetek között.

Nem taglalom, hogy miért kell az államnak a jövőben is fontos szerepet vállalnia. Ez az elképzelés széles körben elfogadott, és a rendelkezésre álló közgazdasági irodalom meglehetősen jól bemutatja azt a keretet, amelyben ez a szerepvállalás végbe megy. A divat ingája az elmúlt húsz évben gyakran lendült ki az ellenkező irányba, túl rózsaszínű szemüvegen át láttatva a piacokat, és túl sötéten az állami beavatkozást, de hát ez is változni fog.

Ellenkezőleg, az irodalom jelenleg annyira elhanyagolja a tervezésnek a jól működő államban játszott szerepét, hogy sokan azt gondolhatják, értelmes közgazdász ma már említést sem tesz róla. A tény azonban az, hogy valamilyen formájú kormányzati tervezés minden országban létezik. Sok helyen, ahol ez a tevékenység visszaszorul, a közszolgáltatások terén a minőség romlását és a politika túlzott térnyerését figyelhetjük meg. Ezért szeretnék itt foglalkozni a tervezés szerepével, megemlítve, hogy az erre vonatkozó gondolatokat részben saját korábbi részvételem a francia tervezésben, részben a tervezéssel foglalkozó szakirodalom inspirálta.

Visszatekintve a háború utáni nyugat-európai tervezési mozgalomra, amelyet olyan kiválóságok fémjeltek, mint J. Tinbergen, R. Frisch és R. Stone, el kell ismerni, hogy túlságosan is gyakran alkalmazták a mérnöki megközelítést: a gazdaság egy rendszer, a kormányzatnak eszközöket kell alkalmaznia, hogy teljesítsék a nemzeti célokat. Ismerve a gazdasági rendszert és az ország céljait rangsoroló célfüggvényt, a politikai szervezet képviselő tervezők meghatározhatják a lehetséges választások közül a legjobbat, és azt az biztosító optimális döntéseket. Ezt az elképzelést a legkövetkezetesebben R. Frisch képviselte élete második felében, és ez irányította egész kutatását. Élete végén azonban Frisch különösen hangsúlyozta az utolsó fázis nehézségét: hogyan lehet meghatározni a kormányzati döntéseknek azt a halmazát, amely az optimális tervet adja? Nehézségeket okozhat a gazdasági rendszer megfelelő leírása, továbbá demokráciákban a tervezők, a politikusok és a lakosság közötti kölcsönhatások.

A mérnöki megközelítés elégtelenségét azonban sokan észrevették a tényleges tervezők között, még Franciaországban is, ahol a legtöbben közülük „mérnök-közgazdászok” voltak. Néhány magas rangú állami tisztviselő, különösen P. Massé szellemi vezetése alatt, eltérő véleményt alakítottunk ki a tervezők szerepéről, s erről Carrét és szerzőtársait idézem.

„A nemzeti tervezés hatása főleg azokban a változásokban nyilvánult meg, amelyek a közületi és a magánszféra döntéshozóinak hozzáállásában és viselkedésében következett be. Elsősorban nem a Tervben kifejezett hivatalos dokumentumok létezésében követhető nyomon, hanem sokkal inkább az összehangolt cselekvésben, a Terv munkacsoportjai-

nak és bizottságainak erőfeszítéseiben, a tervezés által életre hívott kormányzati és vállalati tanulmányokban, és végül a tervbizottsági döntésekben, mialatt a terv megvalósult. Az információ- és eszmecsere, a megoldandó problémák előtérbe kerülése és a megoldások felkutatásának igénye az összehangolt cselekvésekre való törekvésből fakadt, amely segített a döntéshozóknak abban, hogy meghatározzák a fejlesztési kilátásokat és a szükséges feltételeket.” (*Carré és szerzőtársai* [1975] 493. o.).

Világos, hogy mi távol állunk a mérnöki felfogástól. Ugyancsak távol állunk a direkt bürokratikus szabályozás gyakorlatától, amelyet Kornai [1993] így jellemez: „...sajátos módon egyesíti a szervezettséget és a szervezetlenséget, az előrelátást és a kapkodást, a közös nagy érdekek szolgálatát és a részérdekek gátlástalan érvényesítését”. (7. fejezet, 159. o.) Mi rendre előrelátásra és a közérdek szolgálatára törekedtünk, de nem tettünk úgy, mintha az odavezető folyamatokat teljesen uraltuk volna.

Az itt felidézett megközelítés inkább a tervezési intézmények és a tervezési folyamat szerepét, mintsem a tervdokumentumét hangsúlyozza. Tökéletesen illik a North [1994] által javasolt intézményi megközelítéshez. North szerint lehetetlen megérteni a gazdasági fejlődést, ha „elhanyagoljuk az ösztönző rendszert, amelyet azok az intézmények testesítenek meg, amelyek meghatározzák, mennyi legyen a társadalmi (societal) beruházás” a műszaki fejlesztésbe, az emberi tőkébe és hasonlóba. Ezek az intézmények strukturálják az emberi kapcsolatokat, az egyéni elképzeléseket, és lényeges részei a közös tanulási folyamatnak. Ma már elismerik az intézmények szerepét a társadalmi fejlődésben. Például a World Bank [1993] főleg azokkal az intézményekkel foglalkozik, amelyek javítottak a piac működésén és a kormányzat beavatkozásán, hozzájárulva a távol-keleti országok sikereihez. (Árulkodó azonban, hogy a könyv alig említi a tervezés szerepét – annak ellenére, hogy a szóban forgó országok többségének vannak tervezési intézményei.)

Mivel a tervezést szélesebb intézményi keretben és az ország gazdasági rendszerében kell szemlélni, természete és formája országonként változhat. Semmi okunk nincs azt feltételezni, hogy az egyik-másik legfejlettebb országban működő típus megfelel a kevésbé fejlettek igényeinek. Mielőtt döntenénk a tervezési intézményekről és folyamatokról, számos kérdést kell tisztázni. A létező tervezési intézmények létjogosultságát gyakran azzal igazolják, hogy azok olyan feladatokat látnak el, amelyeket másutt másként oldanak meg. Ez belátható, ha figyelembe vesszük a kormányzat hagyományos feladatait, és megvizsgáljuk szerepét az összes – magán- és közösségi – döntéshozó által gyűjtött és felhasznált információ rendszerében.

A bürokrácia és a közösségi választás elméletei gyakran érvelnek úgy, hogy a hosszú távú gondok és a gazdasági hatékonyság ismérvei nem tartoznak a kormányzaton belüli döntések fő meghatározóihoz. Ha ez így van, akkor mélyen fekvő okok vannak arra, hogy léteznek hatékonysággal kapcsolatos intézményi struktúrák és folyamatok. Ezek a műszaki minisztériumokon, költségvetési szerveken, parlamenti bizottságokon, auditáló cégeken belül stb. található. Ott azonban, ahol ezek a szervezetek gyengék, vagy nem foglalkoznak gazdasági kérdésekkel, fontos lehet egy tervezési intézmény, hogy megjelenítse a hosszú távú politikát, figyelje a belső és a külső adósság fenntarthatóságát, felügyelje a mindenütt jelentős közösségi szektor részei közötti, valamint a különféle közberuházások erőforrás-elosztásának koherenciáját, koordinálását és szigorúságát. (A közberuházások költség-haszon elemzésének gyakran kell megakadályoznia a mértéketlen politikai követelések teljesülését.) Ha egyszer egy tervezési intézmény hitelessé válik, akkor képes visszatartani a kormányzatot az érdekcsoportok túlzott befolyásolásától.

A gazdasági szereplők többé-kevésbé közvetlenül több forrásból kapnak információkat: piacoktól, gazdasági és műszaki sajtótól, a szereplők üzleti vagy kereskedelmi szervezeteitől, kormányhivataloktól és a többi. Hosszú távú döntésekhez azonban a piacok nem adnak átlátható információkat, más forrásokból kiegészítésre és állandó felfrissítés-

re szorulnak. A gazdaság termelékenysége függ e sokoldalú források megfelelőségétől. Világos, hogy a lehetőségek tartománya széles: egyik véglet az Egyesült Államok, ahol a piaci rendszer fejlett, a szolgáltatászektor hatalmas, gazdag a magánintézmények választéka, széles körű a műszaki és a gazdasági oktatás. A másik véglet a nagyszámú fejlődő ország. Különösen olyan helyeken szükséges tervezési intézmények létesítése és fenntartása – amelyek összegyűjtik, feldolgozzák és szétosztják az információkat –, ahol alacsony színvonalú a termelők és a kereskedők képzése, ahol az információ magánforrásai vagy hiányoznak, vagy elégtelenek ahhoz, hogy üzeneteket adjanak a műszaki tudásról és a társadalmi-gazdasági trendekről.

Egy sajátos információfeldolgozási feladat a közberuházások költség–haszon elemzésében használt árakra vonatkozik. Néhány esetben olyan okokból szükség van a piaci árak korrekciójára, amelyeket széles körben megvitatnak és amelyekre itt csak hivatkozunk.⁴ Ráadásul legtöbb beruházás jövőbeli input- és outputárait csak becsülni lehet. Természetesen a tervhivatal feladata, hogy kiszámítsa: milyenek legyenek a fő árjelzők, amelyeket a közberuházások decentralizált értékeléséhez alkalmazunk, mivel e jelzők értékének meghatározása általános egyensúlyi elemzést igényel.

Ez volt az elképzelésem, amikor 1963 júliusában először találkozhattam Kornai Jánossal. Már olvastam cikkét, amelyet Lipták Tamás matematikussal együtt írt a kétszintű tervezésről, és ez szoros kapcsolatban állt a „decentralizált tervezési eljárásokról” szóló cikkemmel. Ez utóbbit azért írtam, hogy megalapozzam a francia tervezésben alkalmazott elemzéseket, amelyek a befektetésértékeléshez használt árjelzők meghatározását szolgálták. Az ösztönzést egy P. Massé által szervezett munkatalálkozó adta, amelyen M. Boiteux is részt vett. Még ma is azt hiszem, hogy ez a naiv „alkalmazás” relevánsabb volt, mint a kor számos, más ambiciózusabb vállalkozása, amelyeket a tervezés mérnöki megközelítése inspirált. 1993-as könyvének egyik nagyon meggyőző fejezetében Kornai János kitér a tervezés „matematikai módszereinek” szélesebb értelemben vett hasznosítására, és megmutatja, miért nem alkalmazták, és nem is alkalmazhatták őket a tervgazdaságban.

Valóban, ha a gazdasági tervezés matematikai elméletét úgy tekintjük – ahogyan Heal [1973] összefoglalta –, mint nagy méretekben közvetlenül megvalósítható módszerek tárházát, akkor nem vehető nagyon komolyan. Inkább azt kell gondolni, hogy az elmélet valamilyen kezdeti megértést nyújt azokról a folyamatokról, amelyekben a lényeges információkat begyűjtik, például a közjavak előállítására vonatkozó döntésekhez – hogy egy másik releváns „alkalmazást” említsek.

A jóléti állam szociális hálóját ért kihívások

A legnehezebb kérdés a fejlett országok gazdasági rendszerének jövőjéről az ún. jóléti állam intézményeire irányul, a tiszta jövedelem-újraelosztástól a foglalkoztatási politikáig. A legtöbb közgazdász egyetért abban, hogy két komoly kihívással kell szembenézni: 1. megérteni, hogy milyen lesz a fejlődés, amely számos országban vélhetőleg fenntarthatatlan állapotból indul el, és 2. reformokat javasolni polgártársainknak. Valóban, Kornai János mostanában a második kérdéscsoport felé fordult, különösen Magyarország esetét mérlegelte (Kornai [1996]). A következő tapogatózó megjegyzésekben arról számolok be, hogyan látom e nehézségeket (lásd még Malinvaud [1994]).

Közgazdászként legtöbbünk hajlamos e kérdéseket a megvalósíthatóság és a hatékonyság szempontjából nézni. A moralisták, ellenkezőleg, az etikai elvek prizmáján keresztül

⁴ Például Dréze–Stern [1987].

tekintenek rájuk. Amint javaslatokat kívánunk tenni, nyíltan be kell mutatnunk, milyen elvek inspirálnak bennünket. Még a tiszta előrejelzések is támaszkodnak bizonyos feltételekre a társadalomban uralkodó erkölcsöket és vele kölcsönhatásban a rendszer teljesítményének fejlődését illetően. Ezért természetes az erkölcsi elvekkel kezdeni.

1996-os cikkében János valóban így jár el, és két elvet mond ki, amelyek a mostani elemzés gerincéül szolgálnak. A második elve a „szolidaritás”, amelyet a következőképpen fogalmaz meg: „Segíteni kell a szenvedőknek, a bajba jutottaknak, a hátrányos helyzetben lévőknek.” Széleskörűen elfogadott ez az elv, bár néhány moralista némileg más-ként fogalmazna és a szükségét szenvedők jogairól beszélne (lehet, hogy kifogásolnák János „együtt érző szolidaritás” kifejezését is). A fő kérdés az, hogy ismerjük a szolidaritás fokozatát és formáját, és itt lép be a másik fő elv.

Néhányan egyszerűen „individualizmusnak” neveznék. János a határozottan jobb rövid kifejezést használja: „emberi méltóság”. Ezt gyakran fogalmazzák meg az egyén alapvető jogainak garanciájaként: annak az egyénnek, akinek a szabadságát tiszteletben tartják és aki részt vesz a társadalom életében. De ezek az alapvető szabadságjogok gyakran ütköznek egymással és az alapszükségletekkel, amelyre a fenti szolidaritási elv utal. Ezért fontos az emberi méltóság értelmezése.

Mivel Kornai János szenvedett a totalitárius rendszerben, természetes, hogy a következőképpen érvel: „Meg kell erősíteni az egyén autonómiáját az elterpeszkedett Állam-Leviatánnal szemben.” (Kornai [1996] 37. o.) Más körülmények között élők az emberi méltóság más oldalait hangsúlyozhatják, például a munkához való jogot vagy a munkanélküli kínlódását, amelyet a diszkrimináció vagy a munkaalkalom hiánya okoz. Az, hogy a szolidaritás és az emberi méltóság elve között milyen sorrendet állítunk fel, komoly szerepet kap a jóléti állam reformjáról szóló döntésekben.

Amikor erkölcsi dilemmákkal találkozunk, eszünkbe jut, hogy vajon az emberek mit részesítenek előnyben, és leggyakrabban a demokratikus folyamatra hagyjuk a döntést. Kornai [1996] harmadik, „átláthatósági” elve is ide vezet. De János e tekintetben nem bíz a politikusokban, és aggódik, hogy az emberek nincsenek tisztában azzal, mennyi adót fizetnek. Felhívja az értelmiséget, hogy legyen bátorsága szembenézni a tényekkel, és ne feledkezzen meg a képviselők és a hivatalnokok becsstelenségéről. Saját értékelésem némileg más lenne, részben (de nemcsak) azért, mert becsületes tisztviselők között éltem.

Először, mély benyomást tesznek rám a modern megközelítésben rejlő ellentmondások. A fennálló morálfilozófia egyszerre jelenti ki a szolidaritást és az egyéni autonómiát, de nem ismeri fel a kettő kibékítésének nehézségeit, különösen a reformált, de még mindig fontos jóléti állam fenntarthatósága szempontjából. Ez a filozófia valójában hajlamos visszautasítani a szükséges eszközöket: a társadalmi kényszert, a vagyon újraelosztását, az egyén kötelességét mások iránt, kezdve az eltartott családtagokkal és a közeli szomszédokkal. A közerkölcs elvben jóindulatú, de egyéni és politikai viselkedésben cinikus, a szerencsétlenekkel való szóbeli együttérzés gyakran párosul a jószerecsse teljes hozzájárulásának mohó begyűjtésével. Azt gondolom, hogy a kialakuló feszültség tovább növekszik, magam előtt látom a heves viszály felhalmozódó összetevőit.

Másodszor, emlékszem arra, hogy a korábbi szociális politikák gyakran olyan vezetők segítették, akik kötelességüknek érezték, hogy az egyént megvédjék saját rövidlátása és spontán választása más gyöngeségeitől: ezek a dolgok motiválták a köznyugdíjak, a kötelező biztosítás, a kötelező iskoláztatás, a kábítószer-törvénykezés stb. bevezetését. Nem gondolom, hogy a hasonló megfontolások elavultak volna. A közösségi javak gazdaságtanának most is el kell ismernie az ún. érdemjavak (*merit goods*) fontosságát. Más szavakkal, akárcsak a múltban, az értelmiségre ma is nagy szerep vár, hogy segítse a társadalmat az igazságos és konzisztens erkölcsi elvek kiválasztásában és megvalósításában.

Valóban, a jóléti államok fő nehézségei nem a célok helytelen megválasztásából fakadnak, hanem a lehetséges alternatívák tartományának hibás felméréséből. A legnagyobb probléma a hosszú távú megvalósítással kapcsolatos. Ezt különösen jól világította meg A. Lindbeck közelmúltbeli írásaiban: a múltban túlzottan derűlátó elképzeléssel éltünk a mikroökonómiai viselkedésről és a makroökonómiai szabályozásról.

Lindbeck [1995] taglalja a mikroökonómiai vonatkozásokat különösen a hatékonysági szempontból, s én is erre szorítokozom a továbbiakban. Először is kiemeli azt a tényt, hogy a jóléti rendezés néhány dimenzióban valóban hatékonyabb, mint ami önkéntes alapon a szabad piacon történne: mivel nehéz akkor kölcsönözni, amikor a zálog az emberi tőke, s az önkéntes biztosítás nagy adminisztratív költségekkel jár és más okok miatt is, a kötelező társadalombiztosítás hatékonyabban valósítja meg az életciklus folyamán a jövedelem újraelosztását, a kockázatok csökkentését és az emberi tőkébe való beruházást. De ezekkel az előnyökkel szemben hátrányok is állnak: statikus hatékonyságbeli költségek keletkeznek a jóléti államot finanszírozó adókievetésből és a haszon elosztásából. Lindbeck külön hangsúlyozza a hatékonyság kérdésének eddig elhanyagolt dimenzióját, nevezetesen azt, hogy mi történik hosszú távon, amikor is bizonyos ösztönző hatások felhalmozódnak és szembekerülnek más tényezőkkel. Esetleg hatékony, de inkább hibás körök jönnek létre, amint az emberek megtanulják, hogyan alkalmazkodjanak, és amint a társadalmi normák fejlődnek.

Lindbeck [1996] megvizsgálja a jóléti állam és a teljes foglalkoztatottság politikája közti kapcsolatokat. Azzal érvel, hogy e kapcsolatok sokkal bonyolultabbak, mint korábban gondoltuk volna, amikor is egyszerűen azt mondtuk, hogy a társadalombiztosítás fejlesztése erősíti az automatikus stabilizátorokat. A valóság ezzel szemben az, hogy az automatikus költségvetési szabályozók csak a költségvetési hiánynak egy pontjáig stabilizálják az aggregált kibocsátást és foglalkoztatást, s e ponton túl a magánszemélyek már tévesen reagálnak. Sőt, nagyvonalú jóléti kedvezmények, szigorú munkásvédelmi törvények és magasabb minimálbérek növelik az ún. egyensúlyi munkanélküliségi rátát. Lindbeck még hozzáteszi, hogy a hosszú távú ösztönző hatások valószínűleg még tovább növelik a munkanélküliség tartósságát.

Különféle vizsgálatok, amelyeken a fenti következtetések alapulnak, nagyon gyakran nagyfokú bizonytalanságot árulnak el az elképzelt hatások erősségét illetően. A jóléti állam reformjának különféle kihívásai közt, amelyekkel a közgazdászszakma szembe kerül, előkelő helyet foglal el a fontos hatások megbízható becslésének a nehézsége, mivel más szakma semmi objektívat nem tud mondani róluk. E kihívás megválaszolása különösen fontos lesz a derűlátó forgatókönyv megvalósulásakor, amikor is fokozatosan kiderül a népesedési, az orvosi, a természeti erőforrásokkal, a gazdasági és a társadalmi kérdésekkel kapcsolatban, hogy kevésbé akut a helyzet, mint azt egyesek gondolták. Ekkor a reformereknek pontos becslésekkel kell rendelkezniük az alternatív programok következményeiről, amelyek különböznek a közösségi szabályozás méretében, a hátrányos helyzetűek és szerencsétlenül jártak közösségi kárpótlásának a fokozatában és formájában, és az adó- és társadalombiztosítási befizetések szabályaiban.

Hivatkozások

- CARRÉ, J. J.–DUBOIS, P.–MALINVAUD, E. [1975]: French Economic Growth. Stanford University Press.
- DRÉZE, J.–STERN, N. [1987]: The theory of cost-benefit analysis, Megjelent: *Auerbach, A.–Feldstein, M.* (szerk): Handbook of Public Economics. North Holland, Amszterdam.
- HEAL, G. [1973]: The theory of economic planning. North Holland, Amszterdam.

- KORNAI JÁNOS [1990]: Tulajdonformák és koordinációs mechanizmusok affinitása. Valóság 1. sz. 1–15. o.
- KORNAI JÁNOS [1993]: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. HVG Kiadói Rt., Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1996]: Az állampolgár és az állam: a jóléti rendszer reformja. Mozgó Világ, 2. sz. 33–45. o.
- KORNAI JÁNOS–LIPTÁK TAMÁS [1992]: Two level planning. *Econometrica*, 33. k. 146–169. o. Első megjelenés: Kétszintű tervezés. Játékelméleti modell és iteratív számítási eljárás népgazdasági távlati tervezési feladatok megoldására. MTA Matematikai Kutató Intézetének közleményei, 1962. 7(4) B sorozat, 557–621. o.
- LINDBECK, A. [1995]: Incentives in the welfare state: lessons for would-be welfare states, A Nemzetközi Közgazdasági Társaság Kongresszusán tartott Austin Robinson előadás, amely megjelenik a konferenciakötetben.
- LINDBECK, A. [1996]: Full Employment and the Welfare State. P. K. Seidman alapítvány, Memphis, Tennessee.
- MALINVAUD, E. [1967]: Decentralized Procedures for Planning, Activity Analysis and Economic Growth (*Malinvaud, E.–Bacharach, M. O. L.*), McMillan, London.
- MALINVAUD, E. [1994]: Is the European welfare state unsustainable? *Rivista di Politica Economica*, angol kiadás, december, 237–256. o.
- MALINVAUD, E.–SEN, A. ÉS SZERZŐTÁRSAIK [1997]: Development Strategy and Management of the Market Economy. UN. New York.
- VON MISES, L. [1922]: Socialism: an Economic and Sociallogical Analysis, angol fordítás: Jonathan Cape, London, 1936.
- NORTH, D. [1994]: Economic performance through time. *American Economic Review*, Vol. 84, június, 359–368. o.
- RODRIG, D. [1996]: Understanding economic policy reform. *Journal of Economic Literature* 34, 9-41.
- WORLD BANK [1993]: The East Asian Miracle – Economic Growth and Public Policy. Oxford University Press.